

„КРАЛ МАТИУШ ПЪРВИ“ ОТ ЯНУШ КОРЧАК – РОМАН ЗА ГРАЖДАНСКИТЕ УРОЦИ НА МАЛКИЯ КЪМ ГОЛЕМИТЕ

Светлана Стойчева

Национална академия за театрално и филмово изкуство

*„Не забравяй, че най-важните срещи за един човек са
срещите му с децата.“
(Януш Корчак)*

Резюме. Януш Корчак е полски евреин, писател и педагог от началото на XX в. Обикновено биографите му акцентират на педагогическите му новаторски идеи, впечатляващи и до днес, и на трагичния му край заедно с неговите възпитаници в един от нацистките концентрационни лагери. Като писател е достоен да се сравнява с класиците. Романът му „Крал Матиуш Първи“ докрай удържа характерната си двойственост: ако е роман за израстването на детето, то е и роман за „порастването“ на възрастния; ако е трагичен, не по-малко е смешен и ироничен. Предложеният анализ е насочен към откриването на многобройните послания на романа.

Keywords: fairy tale novel, novel of the growing up

Тръгнем ли (както е редно) от авторовото предисловие към тази книга, ще кажем, че това е роман, роден някога от въображението на детето, но записан от порасналия възрастен. Добавената фотография е негова, от времето, когато наистина е искал да стане крал, да води войни и да посети човекоядците. Тази запазена фотография на Корчак като дете, с особено решителен поглед и в кралска поза, странно кореспондира с портрета на централния герой на романа крал Матиуш – работа на художника Веселин Праматаров (илюстрацията и фотографията са поставени от двете страни на един и същ лист и стоят сякаш залепени една за друга)¹⁾. Художникът обаче е показал нещо друго – безмерната тъга на момчето крал. Комбинацията между решителност и тъга усещаме по-късно като неотменна характеристика на героя на романа.

Пак от предговора научаваме, че кралете, писателите и пътешествениците е наистина добре да бъдат представяни заедно с детските си фотографии, за да напомнят, че някога и те са били малки и не толкова умни. Това би окуражило децата според писателя. И още един съвет е добавил Корчак: да не се предлага този роман на възрастните, защото не ще го разберат, особено някои глави от книгата, „неподходящи за тях“. Така приоритетите са зададени, стратегията на четене – също.

След предисловието идват 28 страници разказ за живота на Корчак със заглавие: „За момчето от много старата снимка“, написан твърде увлекателно от съратника му Игор Неверли. Ако след като сме прочели цялата книга, си припомним споделеното от Неверли за живота на автора, ще осъзнаем колко биографизъм има в нея: ще познаем например тихото, изолирано детство на Корчак, трудната му приспособимост към неговите връстници, имащи много по-голям имунитет към социалната среда; изглеждащата почти вродена душевна ранимост; непоносимостта към училището, в което се възпитава с пръчки. След края на Първата световна война, когато се възражда отново полската държава, Корчак се завръща и заживява в дома за сираци, който избира за свой последен дом. Там именно израства детското общество с Народно събрание с устав, съд и вестник – идеи, придобиващи експериментални мащаби в романа. Накрая биографът отказва да пише за смъртта на Януш Корчак заедно с децата в хитлеристкия лагер Треблинка – предпочита да остави акцента върху живота му. Така е и в романа. Матиуш е победен и му съобщават, че ще го екзекутират с цел да го сплашат, а истинското решение е да бъде заточен на безлюден остров. Въпреки инсценировката неговите врагове не успяват да го видят слаб и молящ се, а тъкмо обратно – готов за смъртта. И така, Неверли не разказва за смъртта на Корчак, но в романа като че ли е предзададен последният му саможертвен жест.

Като говорим за биографичност на романа, тя е преплетена и с исторически алюзии от времето на Полско-литовското княжество. Още през XV в. в него се създава парламент (в романа момчето крал Матиуш избира прозвището Реформатора и създава не един, а два парламента – на възрастните и на децата). Да напомним, че по времето на Владислав III Ягело поляците се наричат „народът на свободните хора“. Загубата на войната от Матиуш има същите последици за кралството му, каквито има за Полша през 1795 г., когато Кралство Прусия, Руската империя и Австрия я побеждават и си поделят земите ѝ. Отиването на героя на война напомня най-вече Първата световна (Корчак участва в нея и има непосредствени впечатления).

И все пак романът е преди всичко приказка с проблясваща на много места реалистична канава. Може да кажем, че в началото приказното в повествованието доминира, но към края става все по-реалистично и все по-социално (а дори и сатирично) наситено.

Завръзката е типична за вълшебните приказки: старият крал умира, а майката си е отишла още преди него. Единственото им дете, Матиуш, тогава само на девет, остава сираче и при тези обстоятелства му се налага да сложи кралската корона и бързо да порасне. От тази гледна точка всичко, което се случва по-нататък, можем да наречем „роман за израстването“.

Израстването на личността Корчак вижда като доволно сложен процес, който ту напомня, ту се отдалечава от традиционните приказни и приключенски модели. Знаем, че във вълшебната приказка героят трябва да напусне дома и че пораства, преодолявайки препятствията по пътя си. Вместо това малкият (именно малкият, а не младият) крал е затворен зад дебелия стени на двореца, принуден е да следва ритуалите и етикета и няма право да живее живота на другите деца с игрите и ожулените лакти и колени (дори и следите от кръвта на Матиуш от охлузването да са „сини“ – шега на разказвача, една от многото в романа), с една дума, осъден е да не бъде като другите. Тук можем и да си спомним бароковата фигура на краля, в която е съсредоточена изключителна власт, но без това да се отнася за човека, който носи кралските знаци – той е най-малко свободният в цялото кралство. В случая с Матиуш определящ е фактът, че е дете, и това още повече подчертава символичността на ролята, която възрастните министри се опитват да му вменят.

Първоначално детето крал просто реагира на безсмисления етикет. Доста нестандартни ситуации предизвиква сблъсъкът на чистите му помисли и реакции с очакваните реакции от „куклата“ крал. Детското мислене диктува кралските заповеди, надхвърлящи хоризонта на очакване на възрастните министри и роящи нови и нови непредвидими ситуации. Това не значи, че знаците на крал (особено короната) не му тежат. Това е лайтмотив в романа, който звучи различно в различните моменти. Първоначално героят осъзнава, че те просто го изолират, още повече че митът за краля с корона и мантия, поздравяващ всички отнякъде отвисоко, се поддържа не само от царедворците, но и от поданиците (когато се явява в ложата на театъра без корона, за да бъде по-близо до „своите“, децата, точно те са разочаровани). А и на него не му е чужда в определени моменти визията за краля, възседнал бял кон. В същото време по детски мечтае за шапка невидимка, която ще му позволи тайно да излиза от двореца и да бъде този, който официално не може да е.

В романа има много чисто „детски“ страници (като историята със сприятеляването с Фелек и тайната размяна на писмата, придружени с „подписа“ на любимите вишни) – но винаги се оказва, че те са потопени в контекста на реалността на възрастните и съприкосновението им не е безобидно и за двете страни. Детето крал копнее за игри, но винаги е едновременно вътре и вън от играта. Всичко, което му се случва, има смисъл не само на адаптация към света на децата и на възрастните, а показва тенденцията да се намеси в тях,

при това непрекъснато градира и окрупнява намеренията и периметъра си на действие. Казусът е следният: едно дете използва силата си в света на възрастните, за да промени отношението им към децата, към техните възможности и специално към възможността децата да бъдат фактор в социалния живот. Стига и до идеята да промени изобщо реда в кралството си, дори да преобрази света из основи – мечта, която, не че не е спхождала и други, но те твърде бързо са се спирали пред утопизма ѝ и подобно на краля на третата страна, са се превръщали в едни „тъжни крале“. В случая става точно обратното: преследвайки мечтите си, от „един много нещастен крал“ Матиуш се превръща в истински герой.

За да има „формалната“ възможност да прави промени, той решава да приеме името Матиуш Първи Реформатора. Разбира се, Реформатора не е застрахован от грешки. Бързината на израстването се заплаща с грешки, които могат да имат и фатален край, както и се случва. Но грешките също трасират пътя на героя.

Войната е първото му голямо препятствие. Преди това тя е само мечтата за спечелените битки. Реално Матиуш знае: по време на война поведението на краля следва предписания етикет: декоративно „участие“ в някое военно действие, което с нищо не го застрашава, посещение на ранените в болницата, разбира се, присъствие на погребението на убития генерал. Но той за нищо не света не иска да участва в този недостоеен сценарий. Ето защо решава в никакъв случай да не бъде „кралят по време на война“, а предрешеният като войник крал, воюващ на първа линия.

Така се появява Малечко Палечко на фронта. Нелепият вид на Матиуш с лачени чепици и вратовръзка, килната и омацана с кал, напомня други знакови фигури, като тази на Швейк. Войниците на смях наричат Матиуш и приятеля му (побратим) Фелек – Горолом и Скубидъб – на имената на братята великани от чешките фолклорни приказки. Матиуш напълно доказва пряката връзка между това „да си смотан“ и „да си герой“ – една от много важните вметнати реплики в книгата.

Войната е посвещението на Матиуш в обратната страна на дворцовия живот – неуютната, грозната, убийствена. Усещането на бомбардировките от дъното на окопа е предадено без всякакви опити да се премине в стилистиката на приказката или на притчата – сякаш според Корчак войната има само една стилистика, чрез която може да се говори за нея. Но присъствието на Матиуш на фронта означава и приключения с изпитания (шпиониране, бягство, плен, освобождение, разпознаване) и победа. Войната е спечелена, първото голямо препятствие е преминато успешно.

Царедворците също успешно се справят с отсъствието на своя крал (поданиците не бива да го разбират), като разхождат всеки ден с каляската една досущ приличаща на Матиуш кукла-крал, махаща с ръка и изпълняваща функ-

цията да окуражава хората – един от примерите в тази книга, когато фактите не може да се разглеждат еднозначно. В същото време, именно за да се докаже като истински крал, Матиуш е трябвало да излезе от формалната си кралска роля и облекло.

Краят на войната обаче не е щастливият финал на романа. Матиуш се изправя пред следващото си препятствие, което може да се нарече невъзможността да се справи с проблеми, за които са му нужни цели 50 години, както се изразява министърът на правосъдието. Осъзнава го, когато затваря министрите си и остава без хората, които имат много по-голям опит в управлението на държавата. Осъзнава и ролята, която в този момент, без да иска, е заиграл: *„Малко приличам на Наполеон“*. Тук самоиронията прави героя още по-симпатичен – готов винаги да оцени честно себе си, без да има „кралски“ комплекс. Ето един от моментите, в които се появява лейтмотивът за тежестта на короната, последван от решението: *„Вие ще се занимавате с възрастните, а аз ще съм крал на децата. (...) Аз самият съм малък и знам от какво имат нужда малките“*.

Колкото и да се опитва да прилага научените уроци от войната – като този, че за да е успешна една атака, тя трябва добре да се подготви, той отново и отново греша, но винаги слуша гордото си, смело и милостиво сърце. В безсънните си нощи се главоблъска над възможно най-хуманната мисъл: как да направи така, че „на всички да им е добре“. Осмисля дори и тази „икономическа“ истина, че реформи не могат да се правят в бедна държава.

Корчак винаги изненадва. Когато героят му тръгва на официално посещение на тримата победени от него крале, за да поиска заем за реформите си, читателят очаква екзотични приключения на героя в непознатите страни. Но акцентът е другаде – на узряване този път не в опита, а в идеите. Срещата му с „тъжния“ крал, свирещ на цигулка (намек за Австрия?), изиграва важна роля за конкретизиране на смътните му идеи. Именно този крал му подсказва да направи парламент, да опита обществените реформи с помощта на децата, защото той самият не е постигнал нищо с възрастните. Ето как идва идеята на Матиуш да направи парламент, чрез който *„целият народ да управлява, а не само кралят и министрите“*, и паралелен независим парламент на децата с независим вестник. Никакви утопии не строи Корчак (въпреки наличието на утопичния експеримент) – в романа е направено ясно разграничение между идея и реализацията ѝ на практика.

Да намери средства за своите планове, Матиуш отива чак в Черна Африка отвъд пустинята, в страната на човекоядците. Тук е „strupана“ екзотиката, но отново приключението се оказва не най-важното. Разказвачът съкращава подробното изложение на тези 49 дена от живота на героя под предлог, че вече са описани, и то от участник в експедицията, в друга книга (същата 1923 г. Корчак наистина издава друга книга с приключенията на героя си в страната

на човекоядците). Той и тук има успех: успява дотолкова да въздейства на диваците, че и техният крал Бум Друм се решава на реформа в племето си, и то най-радикална: забрана на човекоядството. В основата и на тази революция стои пак дете – дъщерята на вожда на човекоядците Клу-Клу.

И така, Матиуш Първи Реформатора успява да укроти и промени дори човекоядците, но не и системата на собствената си държава – пречат му също агресивните амбиции на чуждите крале, най-вече на северния крал (не е трудно да се досетим кой е прототипът на войнствения „северен крал“). Героят отново рискува живота си, както по време на войната, за да се върне в страната на човекоядците и да докаже, че те наистина са се отказали да ядат човешко месо и кралят им може да седне до белите крале. Постъпката този път изглежда по-близо до лудостта, отколкото до приключението, но отдавна кралят няма защо да се предreshава, за да изпълни намеренията си. И този път успява.

Заповедта на Матиуш Реформатора за размяна на местата на децата и възрастните (децата да ходят на работа, а възрастните – на училище) се оказва твърде опасен експеримент и за двете страни. Всеки иска всичко (тук смешното стига до явен абсурд), броженето е пълно, животът става неконтролируем и невъзможен. Матиуш осъзнава, че децата могат да бъдат коректив, но не могат във всичко да заместят възрастните.

Още неоправил бъркотията, която наставя, и синът на северния крал му обявява война. Този път страната на Матиуш е неподготвена и слаба. Чрез шантаж и шпионаж врагът успява да подкупи лидерите на детския парламент, да подведе най-доверения му човек, да обърне на своя страна дори тъжния крал, симпатизиращ на Матиуш, и така този път войната изглежда предварително решена. Героят обаче измисля нечувана стратегия за нападение, възможна само за неограничения ум на едно дете: да пусне срещу врага африканските животни от зоологическата градина, която той създава. Ефектът е зашеметяващ, отново има надежда. И в този момент здравият разум и страхът побеждават и зад гърба му се развяват позорните бели флагове. Предаден от своите, Матиуш не се отказва от битката дори когато се оказва крал на педя земя, барикадиран в една от клетките на животните.

Виждаме го готов да умре, да бъде алтернатива на белите флагове, на предателството и позора. Точно в този „кокошарник“, както се изразяват враговете му, той доказва, че е действително най-големият и най-великият крал на света. Това е краят на тази притча.

Януш Корчак твърди, че най-важните срещи за един човек са срещите му с децата. Можем много да тълкуваме това, но едно е ясно: за него детето и детството не са преходни категории – нито в живота на отделната личност, нито в живота на човечеството. Да си припомним: с възрастните нищо не може да се направи – нека опитаме с децата.

БЕЛЕЖКИ

1. Анализът е върху второто издание на книгата, реализирано от Издателство Сонм, 2012 г.

‘KING MATT THE FIRST’ BY JANUSZ KORCZAK, NOVEL OF PUBLIC LESSONS OF THE LITTLE ONE TO THE GROWN UPS

Abstract. Janusz Korczak is a Polish Jewish writer and educator of the early XX century. His biographers usually focus on his innovative ideas, which impress even today, and on his tragic end together with his students in one of the Nazi concentration camps. As a writer, he is worthy to be compared with the classics. His novel “King Matt the First” (1923) is quite typical with its duality: being a novel about a child growing up, it is also a novel about “the growing up” of the adults; on one hand it is tragic, and on the other it is funny and ironic.

The analysis hereinafter focuses on the interpretation of the variety of messages of the novel.

Prof. Svetlana Stoicheva, PhD

✉ National Academy for Theatre and Art (NATFA), Sofia
108A, G.S. Rakovski St., POB 100
Sofia 1000
++359 2 923 12 11
stoicheva_sv@yahoo.com